

1. סוציומטרי – כלי מיפוי חברתי כיתתי

החלק הראשון בפרק זה יעסוק בהנחיות למחנך להעברת המיפוי בכיתה, והחלק השני - בניית המיפוי ובבחירת הילדים בהתאם למיפוי.

חלק ראשון – הנחיות להעברת סוציומטרי

(הנחיות אלו הובאו גם בתלקיט למחנך "לדעת לגעת" ו"עולמות נפגשים")

המיפוי החברתי

המיפוי החברתי (בלועזית "סוציומטרי", סוציו – חברתי, מטרי – מדד), הוא כלי שפותח על ידי מורנו (Moreno, 1934) ומאוחר יותר על ידי חוקרים בתחום מדעי החברה, במטרה לזהות את טיבו של המארג החברתי בקבוצה גדולה של ילדים. המיפוי החברתי מסייע לבדוק בצורה מהירה ואמינה את מצבו החברתי של כל ילד וילד, כפי שחווים זאת חברי הקבוצה, ולברר האם (ועד כמה) הוא מקובל, דחוי או שקוף. כלי זה מאפשר למחנך התבוננות על המצב החברתי בכיתתו, כפי שתלמידיו תופסים זאת. המיפוי מחדד את הסטטוסים השונים בכיתה. המיפוי החברתי נבדק במחקרים רבים ונמצא אמין ויעיל, הוא מקובל בעולם, ונמצא בשימוש כבר עשרות שנים (בקר, 2009).

מצאנו, כי הסוציומטרי מייצר אמפתיה והזדהות בקרב המחנכים כלפי התלמידים שנמצאו דחויים או שקופים. יש לזכור כי הכלי משקף את נקודת הזמן הנוכחית שבה נעשה המבדק ואין להתייחס לנתונים כנכונים לאורך זמן. נראה כי הכלי הסוציומטרי מעורר לעיתים התנגדות בקרב הצוות החינוכי, סביב הבקשה מהילדים לרשום ילד שאינם רוצים בקרבתו. המחנכים מביעים לא פעם חשש מה"גלים" בכיתה בעקבות העברת הסוציומטרי. לאור זאת, פותח מערך שיעור חינוך שמטרתו 'לגייס את הלבבות' לצורך המיפוי, ולמנף את 'שאלת הדחייה' לעיסוק בשאלת ה'יתעודף החברתי' ולהפיק מהעברת הכלי תהליך חינוכי משמעותי כפי שיובא להלן. בתי ספר שעוברים השתלמות בית-ספרית, חווים את מערך השיעור בעצמם – ומתוך כך נוצר שיח אודות המיפוי, מטרתו ואופן העברתו.

מניסיונו, כאשר התוכנית מופעלת באופן חד-פעמי, ההמלצה תהיה להעביר את המיפוי לפני התחלת הקבוצה לצורך בחירת המשתתפים, ובסיומה של הקבוצה – לצורך השוואה וניתוח. לבית ספר שמפעיל תוכנית התערבות באופן קבוע מדי שנה, אנו ממליצים להעביר את הסוציומטרי פעם אחת בתחילת השנה, תוך שמירת הנתונים משנה לשנה לצורך השוואה וניתוח שלהם.

יש להתייחס להבדל במיפוי בין הגיל הצעיר לבין הגיל הבוגר יותר. אנו ממליצים להעביר את מיפוי הסוציומטרי מכיתה ג' ואילך. כיוון שבכיתות א-ב' הילדים עדיין אינם בשלים לסוג המיפוי באופן שאנו מציעים, וניתן לראות את הדינמיקות החברתיות בין הילדים על ידי תצפיות, בעוד בגיל הבוגר יותר ישנן דינמיקות חברתיות שנסתרות מעיני המורה, ותפקיד המיפוי הוא לחשוף אותן.

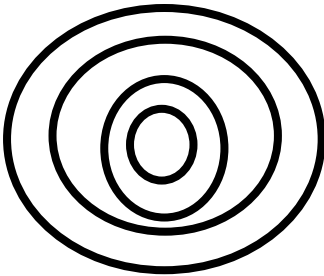
העברת המיפוי החברתי

הקדמה: לפני העברת המיפוי הסוציומטרי, על המחנך "לחמם" את האווירה ולהזכיר את היעד המשותף: "אני רוצה כיתה עם אווירה של משפחה", "נעשה השנה הרבה דברים כדי שנרגיש כמו משפחה אחת" "היעד

שלנו שנהיה מגובשים וכולם ירגישו חלק", "אני אבקש מכם משהו בוגר, הבגרות היא לא להזכיר שמות, להתרכז בתהליך" וכדו'.

בשלב הראשון של המיפוי החברתי, יגיש המורה לכל התלמידים דף חלק, ויבקש מכל אחד מהתלמידים לכתוב את שמו בפניה השמאלית העליונה של הדף.

המורה יסביר כי לכל אדם ישנם מעגלי קרבה. מעגל של אנשים הקרובים לו ביותר, מעגל של אנשים פחות קרובים, ומעגל עוד יותר רחוק של אנשים, שמכל מיני סיבות, הוא הכי פחות מכיר או הכי פחות מרגיש קרבה אליהם. המורה יבקש מכל ילד לכתוב את שלושת הילדים שבמעגל קרבה הקרוב ביותר ושלושה ילדים שנמצאים במעגל קרבה הרחוק ביותר. ניתן לצרף איור:

לסיכום השלב הראשון ישאל המורה את התלמידים בכיתה: "איך אתם מרגישים כעת?" לרוב חלק מהתשובות יהיו: "לא נעים", "קשה", "אני לא מעוניין לכתוב" וכו'.

המורה ידבר על "תיעדוף חברתי". לכל אדם יש תכונות אופי, תחומי עניין וסגנון חיים מסוים שמתאים לו, ולכן זה טבעי ולגיטימי שנמצא מכנה משותף עם חלק ממי שסביבנו וניצור קרבה ברמות שונות של עוצמה עם אנשים שונים. זוהי דינמיקה המתרחשת בתוך כל קבוצה. השאלה היא כיצד אנו מתייחסים לאלו שנמצאים במעגל קרבה רחוק מאיתנו. בכיתה שבה האקלים מיטבי, היחס יהיה מכבד וטוב גם למי שאיננו נמצא במעגל קרבה הקרוב אלי. העובדה שגם הילדים שהילד מתבקש לרשום נמצא במעגל כלשהו מנכיח את הערך שכולם שייכים למעגל הכיתה. מומלץ שהמורה יבקש מהילדים לחשוב על דוגמאות ל"תיעדוף חברתי" או שיתן דוגמא משלו.

בשלב השני המורה יבקש מכל תלמיד לרשום שתי דרכים שבהן ניתן לתקן את המצב ולנסות להתיידד עם ילד שאינו נמצא כעת במעגל קרבה הקרוב אלי. המורה יבקש מהתלמידים לשתף ברעיונות שכתבו ויכתוב את הרעיונות השונים על הלוח: "לראות בו את הטוב", "להזמין אותו אליי", "להחמיא לילד", "לכבד אותו במשהו משלי", "דווקא כן לשבת לידו". כסיכום לשלב זה ישאל המורה: "כיצד אתם מרגישים בכיתה כעת?" ההשערה היא שהרגשה תהיה יותר חיובית ומפויסת, כיוון שכעת, הם מבינים לעומק כי ביכולתם להשפיע על מערכות יחסים.

בתום מילוי הדפים יאסוף אותם המורה לצורך כימות התוצאות, כפי שיבואר בהמשך.

הנחיות חשובות:

1. אם תלמיד נעדר מהכיתה, יש לרשום את שמו על הלוח ולהסב את תשומת לב התלמידים לחסרונו. הוראה זו נועדה למנוע הטיה של השאלון, כיוון שהתלמידים כותבים בפתקים בהתאם למי שנוכח בכיתה ולא בהכרח זוכרים את אלו שנעדרים. נוסף על כך, יש לפנות לתלמיד החסר בהקדם ולקבל גם ממנו משוב על מעגלי הקרבה שלו, כדי לקבל את המידע מכלל ילדי הכיתה.
2. בכיתה קטנה, שבה פחות מעשרים תלמידים, יבקש המורה לרשום שני שמות במעגל הקרבה הקרוב אלי ביותר ומעגל הקרבה הרחוק ביותר.

★ אתגר למחנך:

בטרם תכמת את התוצאות, נסה לכתוב (לפי דעתך) את שמותיהם של שני תלמידים מקובלים, שני תלמידים שקופים ושני תלמידים דחויים. לאחר כימות התוצאות השווה אותן להערכתך.

כימות התוצאות

כימות הנתונים:

יש להיכנס לאתר תעצומות taazumot.org.il בו יש קובץ אקסל ייחודי לעיבוד תוצאות המיפוי הסוציומטרי. באתר תמצאו הנחיות וסרט הדרכה.

יתרון הקובץ הממוחשב בכך שהוא נותן תמונת מצב חברתית בהירה, תוך התייחסות למדדי ההדדיות ובחירות הופכיות (ילד שבחר בחבר שדחה אותו). חברות אחת הדדית מתקרבת לרווחה הנפשית ל'מלך הכיתה'. לכן בבואנו להבין את הרווחה הנפשית של תלמידנו, פרמטר ההדדיות מקבל משמעות Favazza, (1997).

במיפוי יש לחפש ילדים מקובלים, חברותיים, שקופים, שנויים במחלוקת ודחויים.

ילדים מקובלים: ילדים שקיבלו הרבה בחירות ומעט או אפס דחיות וילדים מחפשים את קרבתם ונהנים ממנה. ילדים אלו זוכים להעדפה חברתית גבוהה והם בעלי השפעה חברתית רבה (באב"ד, 2011; בקר, 2009).

ילדים שנויים במחלוקת: ילדים שקיבלו התייחסות רבה הן בבחירות והן בדחיות, יש להם השפעה רבה על הנעשה בכיתה, ילדים אלו אהודים מאוד על חלק מהחברים אך יש לא מעט מחברי הקבוצה הנרתעים מהם, יש שיראו אותם כמנהיגים שליליים (באב"ד, 2011; בקר, 2009).

ילדים חברותיים: ילדים שקיבלו מעט בחירות וכמעט ללא דחיות. הם מקיימים אינטראקציה חברתית עם מעגל חברים קטן או שיש להם חברות אחת הדדית המחזיקה לאורך זמן. השפעתם החברתית בכיתה נמוכה (בקר, 2009).

ילדים שקופים: ילדים כמעט ללא בחירות וללא דחיות, הם חסרי נוכחות חברתית בכיתה. ילדים אלו חווים לרוב התעלמות. הם מתחלקים לשני סוגים: האחד, ילדים בעלי צורך חברתי נמוך, הנמנעים מיחסי חברות קולניים ואינטנסיביים. הם נהנים מיחסים חברתיים מצומצמים ויודעים להפעיל כישורים חברתיים כאשר הם נדרשים לכך (קייין, 2016). השני, ילדים בעלי צורך חברתי גבוה, שאינו בא לידי ביטוי חברתי מסיבות שונות, ובהתנהגותם הנמנעת הם לרוב שקופים לחבריהם. שקיפות זו מסיבה סבל וכאב נפשי כיוון שהיא מביאה עימה את 'צער הפער' – צער על הרצון לחיים חברתיים מלאים יותר ביחס למציאות החברתית הדלה (אברהם, 2018).

ילדים דחויים: ילדים שקיבלו הרבה דחיות וכמעט ללא בחירות. הם חווים העדפה שלילית בסיטואציות חברתיות הבאה לידי ביטוי בדחייה חברתית מסוגים שונים. לעיתים הדחייה מתרחשת בגלל קושי בתפקוד במיומנויות חברתיות של הילד (אברהם, 2018), ולעיתים בגלל תפקוד לקוי עקב קשיים אחרים שאינם מאפשרים לילד להביא את כישוריו החברתיים לידי ביטוי (פלוטניק, 2018).

אתיקה

המיפוי הוא לשימוש פנימי בלבד, חשיפתו עלולה לגרום נזק נפשי. לכן, אין לשתף בשום צורה בתוצאותיו אלא את היועץ והמנהל. **חל איסור לשתף את התלמידים או את הוריהם** בתוצאות המיפוי הכלליות. שיתוף שכזה עלול לגרום נזק בלתי הפיך. אין להראות את הקובץ או לתת נתונים מספרים ממנו.

נקודה למחשבה: ייתכן שמורים שהם גם הורים לילדים הלומדים בבית הספר ירצו לדעת את התוצאות. זה המקום לנהל שיח עם מורים אלו על המורכבות שמציאות זו, בה הם עובדים בבית הספר של ילדיהם, האם מגיעה להם הפריבילגיה לדעת או שמא "היה הורה במקום שאתה הורה".